

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS – SOCIOLOGAMS

Aleksandravičius, Egidijus. *Spalvos ir juostos: lietuvių akademinės skautijos istorija 1924–2024*. Vilnius: Versus, 496 p.

Prieš imantis knygos apžvalgos tenka pradėti nuo dvigubo pa(si)aiškinimo ir – kaip reikalauja solidžios akademinės literatūros standartai – asmeninių interesų deklaracijos atsakant į klausimą: kodėl ėmiausi pripažinto istoriko ir įžvalgaus publicisto, profesoriaus Egidijaus Aleksandravičiaus naujausios knygos „Spalvos ir juostos: lietuvių akademinės skautijos istorija 1924–2024“ recenzijos? Viena vertus, akademinė etika skatina susilaikyti nuo bičiulių tarpusavio recenzavimo, nes tai turi potencialo krypti link perdėtos panegirikos ar vesti link hermetizuojančių darinių. Kita vertus, laikais, kai laikantis tokios taisyklės apskritai kyla grėsmė žengti į pasaulį be recenzijų, tenka būti ryžtingesniai. Šiandien institucinis mokslo organizavimas kuria tokią tikrovę, kurioje akademinės produkcijos kiekis kaupiasi greičiau, nei kas nors geba perskaityti naujausią savos srities literatūrą. Knyga vis rečiau tampa intelektualiniu įvykiu, o daugelis jų nebyliai nugramzdinama „akademinės produkcijos“ gausoje. Tad nostalgija laikams, kai kiekvieno tyrėjo asmeninė pareiga buvo pranešti kolegoms (ir platesniam pasauliui) apie reikšmingo veikalo pasirodymą, paskatino norą bent iš dalies sužadinti skaitytojų smalsumą. Galiausiai tikiu, jog viešai deklaravus santykį su autoriumi ir skaitytojas galės lengviau atsekti recenzento subjektyvius asmeniškumus bei pagrįstas įžvalgas.

Antrasis pa(si)aiškinimas ne mažiau akivaizdus, bet dar lengviau suprantamas. Nebūdamas istoriku negalėsiu adekvačiai įvertinti istoriko knygos ir atskleisti jos vietos platesnėje istoriografijoje, metodologijos novatoriškumo aspektų. Nebus čia ir sistemiškos knygos turinio apžvalgos, kas klasikinės recenzijos žanrui priklausytų. Neturint galimybės profesionaliai įvertinti autoriaus pristatomo didžiulio istorinių duomenų masyvo, pasirinkta kita kryptis – kalbėti apie tai, kuo knyga gali būti pravarti ir naudinga sociologams.

Kadaise Aleksandravičius yra parašęs straipsnį „Kavolis istorikams“ (2000: 180–193), kuriame gvildeno sociologo įžvalgas, naudingas istorikams, ir peržvelgė jo tyrimus istorikams aktualių kampu. Manoji pastanga panaši, tiesa, gerokai kuklesnė, juk rašant vienos knygos recenziją neįmanoma deramai apžvelgti dešimtmečiais puoselėto Aleksandravičiaus įdirbio analizuojant pilietinės visuomenės genezės ir raidos kontūrus. Vien ko būtų verta labiau sisteminė Aleksandravičiaus publicistikos apžvalga (pavyzdžiui, Aleksandravičius 2004 ar 2010)?! O ką jau kalbėti apie istorinius tyrinėjimus, pradedant nuo „Kultūrinio sąjūdžio Lietuvoje 1831–1863 metais“ (Aleksandravičius 1989) ir baigiant prezidento Valdo Adamkaus biografija (Aleksandravičius 2021), kuri toli gražu peržengia vieno asmens gyvenimo istoriją ir ne mažiau aktualiai iliustruoja sociopolitinius bei kultūrinius lietuvių pilietinio ir politinio veikimo kontekstus. Pilietinės visuomenės atsiradimo konceptualios įžvalgos bei patirtis praktiškai skleidžiasi aplink profesorių besispietiančiose aplinkose – nuo Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos instituto iki Kauno „Santaros“ klubo (ir dar keliolikos nevyriausybinų organizacijų, kurių steigėjas ir (ar) valdybos narys jis yra), tačiau grynai akademinė prasme – visa tai ištisi nearti mokslinių tyrimų aruodai. Kad ir kaip būtų, šįkart tikslas daug kuklesnis – bandysiu pristatyti Aleksandravičiaus „Spalvas ir juostas“, kuo ši knyga aktuali sociologams, ypač tiems, kurie domisi pilietinio dalyvavimo virsmis. Rekonstruodamas Aleksandravičiaus siūlomą pilietinės visuomenės tyrimų modelį, išryškinsiu kai kurias bendresnes įžvalgas apie padėtį šiame bare analizuojant istorinę vienos organizacijos raidą, kuriai teko išgyventi visas per pastarąjį šimtmetį lietuviams užgriuvusias bėdas, o jos nariams patirti su tuo susijusius pilietiškumo tradicijos bei mentalinius lūžius.

Kaip minėta, Aleksandravičius seniai rūpinasi pilietiškumo tyrimais, todėl nesunku atsekti daugelį metų truncančią pastangą aiškinti lietuvių bendruomeninio gyvenimo būties formas ir iššūkius. Žinant, jog dažnoje Aleksandravičiaus knygoje istorijos pasakojimas pinasi su praeities reikšminėmis interpretacijomis ir subtiliu pedagoginiu kalbėjimu (skirtu gerokai platesnei publikai nei tik griežtos specializacijos istorikams), nieko keista, kad „Spalvos ir juostos“ nėra skirta tiktai skautijos idėjas išpažinusiems ir skautų laužų šviesoje subrendusiems skaitytojams (p. 15). Nors knygą ir būtų galima įvardyti kaip mikroistorijos rekonstrukciją, bet visgi ši įterpiama į daug platesnį pasakojimą. Autoriui ypač svarbus pilietinių, savanoriškųjų organizacijų kontekstas (p. 24), kurį plačiai nušviečia tiek pristatydamas pasaulines ir regionines tendencijas, tiek istorines jų ištakas. Knygos autorius mums primena vardus ir pavardes tų žmonių, kurie nepabūgo pakelti laikmečio mestos pirštines, kuri nebuvo nei lengva, nei patogi, bet būtent jų ryžtas ir pasiaukojimas, nepaisant savo padėties, šiandien mums tarnauja kaip įkvėpimo pavyzdžiai.

Knyga sudaryta iš trijų dalių. Tokia kompozicija, pasak autoriaus, nulemta istorinių aplinkybių virsmo, neišvengiamai paveikusiai Lietuvos skautijos raidą. Pirmame skyriuje kalbama apie tarpukario laikotarpį – 1924–1940 metus. Antrajame apie skautiją emigracijoje – 1944–1990 metus. Trečiajame – apie moderniuosius laikus, arba skautiją atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Nepaisant chronologiškos skyrių struktūros, atskirų dalių turinys struktūruojamas temiškai, taip aiškiau parodomos skirtingų kartų skautų aktualijos bei esminiai rūpesčiai. Kartu tai leidžia pajusti ir pačios organizacijos vietas tuometinėje visuomenėje skirtumus. Kaip antai, ką reiškia burtis į draugijas Lietuvoje iki sovietinės okupacijos ir ką jau po – išgyvenus komunizmo traumas? Kas lemia tų pačių *spalvų* ir *simbolių* skirtingą reikšmę toje pačioje visuomenėje? Kiek, regis, tos pačios misijos (re)formulavimas ir gerokai skirtingas įgyvendinimas priklausė nuo pačių skautų pastangų, o kiek nuo visuomenės atsako? Būtent toks probleminis nagrinėjimas – tiesiogiai įpinant skautijos veiklą į skirtingų laikotarpių visuomenės būties dramas – yra (ar bent jau turėtų būti) labiausiai dominantis pilietinės visuomenės tyrėjas, nes leidžia pajusti gerokai platesnį istorinį ir kultūrinį pilietiškumo raidos vektorius. Skautijos veiklos nagrinėjimas, atsižvelgiant į skirtingus laikotarpius ir skirtingas kultūras, leidžia pajusti kontrastus tarp aktyvistų pastangų ir tokių juos blaškančių jėgų kaip tradicijos galia, kultūrinės vertybės ir mentalinis įsipareigojimas (ne)veikti.

Tiek istorijos, tiek politikos sociologijos požiūriu vertinga yra galimybė patirti tuos ano meto kartoms svarbius reikšmių horizontus ir socialinius bei kultūrinius kontekstus – ką anuomet reiškė imtis pilietinės veiklos; iš kur kilo noras prisiišti atsakomybę už kartos likimą; kas lėmė asmeninį įsitikinimą ir individo reikšmės valstybėje supratimą? Juk šiandien negirdime ambicingų jaunimo užmojų, kuomet kalba suktųsi apie grupinį interesą pranokstančius klausimus ir apimtų bent kelių visuomenės sluoksnių aktualijas. Apskritai dažnas pilietis nesuvokia savo pilietiškumo vaidmens *tokviliška* prasme, veikiau priešingai (bent jau kaip rodo apklausos) – daugelis jaučiasi begaliai. Autorius leidžia skaitytojui pasidaryti savas išvadas, kodėl taip yra. Viena iš natūraliai išplaukiančių prielaidų (bent jau subjektyvi jos interpretacija) perskaičius knygą galėtų būti tokia – keičiantis ontologiniam kontekstui, mes nebegalime referuoti į pilietinio veikimo etosą, tarsi tai būtų visiems savaime suprantama. Antai Lietuvoje, pinantis lokalioms postsovietinėms (pavyzdžiui, išgyvenus pilietiškumo tradicijos pertrūkius, socialinių tinklų mezgimo įgūdžių bei prasmės eliminavimą sovietmečiu, galiausiai biurokratizavus aukštojo mokslo sistemą) ir globalioms postmodernioms (griuvus moraliniams autoritetams, skaitmenizavus demokratiją ir profanavus politinį procesą) aplinkybėms, kalbėti apie pilietinės veiklos prasmę tampa nelygu skelbti demokratinę evangeliją.

Kas leidžia autoriui kalibruoti sistemingus ir vaizdingus, bet svarbiausia pagrįstus argumentus? Visų pirma metodologiniai rėmai. Sekdamas Alexis'iu

de Tocqueville'iu bei *neotokvilstų* (tokių kaip Robertas D. Putnamas) pilietinės visuomenės genezės ir veiksmo koncepcija, autorius nusibrėžia savąias istorinio vyksmo analitines gaires. Tai, savo ruožtu, skatina atkreipti dėmesį į tam tikrus aspektus. Aleksandravičius deklaruodamas jo apsisprendimams įtaką dariusias idėjas ir apžvelgdamas pagrindinius nagrinėjamų šaltinių bei kitos medžiagos masyvus formuoja kritišką santykį su objektu. Galiausiai, sekdamas *kavoliška* tradicija, jis pastebi, jog neretai tyrėjui tenka pačiam pasigaminti tinkamus įrankius, kurie geriausiai prakalbintų konkrečiame kontekste tarpstančią tikrovę. Toks istorinio pasakojimo įrėminimas į klasikinę politikos sociologijos karkasą leidžia skautijos istorijos atvejį pristatyti ir aptarti lietuvių pilietinės visuomenės gimimo bei raidos istorijos kontekste. Visuomenę čia suprantant (ir vėlgi sekant autoriaus pateiktu apibrėžimu) kaip susiorganizavusią tautos dalį. Šių dienų skaitytojui vertėtų prisiminti, kad visuomenė nėra istorinė neišvengiamybė, bet „<...> istorinis reiškinyš. Visuomenės žmonės, anot seno ir gero apibrėžimo, yra tie, kurie būdami laisvi geba įveikti savo egoizmą ir draugėja su kitais, gali imtis bendrų reikalų, pranokstančių ne tik asmeninį, bet ir visos tos grupės interprivatųjų interesą. Tai savanoriškas draugijinis veiksmas žmonių, kurie gyvenimo prasmę ir asmeninį tobulėjimą sieja su bendrojo gėrio rūpesčiu“ (p. 16). Kaip jau minėta, pateikdamas tiek gilų istorinį, tiek platų geografinį kontekstą, autorius gerokai praplečia perspektyvą ir leidžia netgi siaurą objektą apžvelgti didesnių reiškinių akivaizdoje.

Būtų galima sakyti, jog Aleksandravičius netiesiogiai provokuoja sociologus plačiau reflektuoti istorines lietuvių pilietiškumo formas. Aprašydamas istorinę sociokultūrinio konteksto raidą, jis tarsi užveda ant kelio, tačiau palieka erdvės, Michaelo Walzerio žodžiais, suformuluoti *lietuvišką* pilietinės visuomenės argumentą. Kaipgi jis galėtų atrodyti? Politikos sociologijos požiūriu itin pravartu būtų lokalizuoti socialinio kapitalo padėties raidą. Pamėginti pasverti, kiek skautijos puoselėtas draugijinio gyvenimo būdas buvo priimtinas kitoms socialinėms grupėms? Kiek skautų būriams būdingi susiorganizavimo ir kolektyvinės veiklos (rūpinantis viešuoju interesu) vaizdiniai galėjo būti charakteringi likusiai visuomenei? Ar įmanoma atpažinti kokius nors lietuvių mentalinius pilietinio veikimo dėsningumus, prasiveržiančius pro skirtingų laikotarpių išbandymų širmą, kuriuos galėtume įvardyti kaip tradiciją? Kokių būta institucionalizuotų ir neformalių grupių interakcijų bei legitimacijos strategijų? Kitaip tariant, kokia vertybinė sistema ir institucinė sąranga vedė link pilietinės visuomenės pakilimo, o kokia – link nuosmukio? Dar viena plotmė, taip pat užgriebta Aleksandravičiaus, tačiau nemažiau provokatyvi ir žadinanti sociologinę vaizduotę – tai individualios atskirų socialinių grupių (ne)dalyvavimo organizuotoje visuomeninėje veikloje priežastys. Autorius užsima apie galimus psichologinius motyvus. Išnaudojant jo referuojamus istorinius kontekstus, o kartu prisimenant Vytauto Kavolio (1968) ir Aleksandro Štromo

(1980) išvalgas, prasminga būtų tai išplėtoti pasitelkus sociologinius instrumentus ir duomenų interpretacinius rėmus. Pavyzdžiui, detalizuojant šių išvalgų būdingumą platesnėms skirtingų laikotarpių lietuvių visuomenėms. Paminėtina ir tai, kad psichologinių motyvų reikšmė postsovietiniame virsme yra vis labiau atpažįstama¹ ne tik Lietuvoje. Tokia tarpdisciplininė analizė padėtų atsakyti į vis dar labai aktualų klausimą – ką (politinės sociologijos prasme) reiškia išgyventi sovietų lagerį?

Aleksandravičiaus kalbėjimo būdas jau beveik išnykęs, jis ne tik argumentuoja aprašomų įvykių seką, bet ir padeda susigaudyti skaitytojui – ką gi visa tai reiškia? Tokios savo – istoriko kaip vertėjo – misijos neslepia ir pats autorius, jau pačioje įvado pradžioje apie tai įspėdamas skaitytoją (p. 14). Ne tik profesionalizmo ir siaurėjančių specializacijų laikais, bet ir globaliai jaučiamoms pastangoms atskirti žmonijos istoriją nuo jos moralinių pasirinkimų² – tokia autoriaus laikysena it gaivus oro gurkšnis. Nesupraskit klaidingai, Aleksandravičiaus kalbėjimo būdas neperša jokio tiesmuko moralizavimo, o tik liudija dėl tam tikro (konkretaus) elgesio neišvengiamai istorijoje atsikartojančias pasekmes, autorius atkreipia dėmesį į tai, ko būtų galima iš to pasimokyti. Tokia prieiga savaip suskamba nūdienos kontekste – kuomet, viena vertus, lyg ir daugėja pilietinei visuomenei skirtų tyrimų bei darbų, bet aiškumo nedaugėja; o kita vertus, nepaisant nemažo dėmesio objektui – nei elgesys, nei pasekmės pernelyg nesikeičia. Autorius nevienareikšmiškai kelia klausimą – kodėl šiandien taip yra, tačiau nuo atsakymo susilaiko (tiesa, išvalgesnis skaitytojas jį supras). Pedagoginis talentas leidžia autoriui liūdnas nūdienos draugijinio gyvenimo ir pilietinio veiksmo perspektyvas pateikti viltingai – ne viskas prarastas, jei tikėsime žmogumi ir suvoksime kiekvieno individualią pareigą. Net ir atskleisdamas lietuviško pilietinio veiksmo ribas platesniame kontekste, autorius neleidžia grimzti į nepilnavertiškumo ar aukos vaidmenis. Reziumuojant knygą politikos sociologams aktualiu kampu, darytina išvada, jog demokratija Lietuvoje nėra nei garantuota, nei pasmerkta išnykti. Demokratija yra istorinė galimybė, kuri priklauso nuo to, ar mes suprantame, jog ji tėra tik galimybė, kurią turime įvykdyti. Pritaikius Gilberto Keith'o Chestertono išvalgą, Aleksandravičiaus siūloma diagnozė dabarčiai būtų tokia: nėra taip, kad pilietinio, draugijinio veikimo iššūkis būtų buvęs išbandytas dabartinėje Lietuvoje ir rastas esąs nevisavertis. Greičiau buvo rasta jį esant sunkų, todėl taip dažnai jis lieka neišbandytas.

¹ Plačiau žr., pavyzdžiui, Krastev, Holmes 2019; Applebaum 2020.

² Omenyje turimos populiarus istoriko Yuvalis N. Harari insinuacijos, kad biologiniu požiūriu nėra skirtumo tarp laisvėje ir nelaisvėje gyvenančio žmogaus, nes jis yra toks pats ir jo epigenetika nesikeičia (Harari 2015). Pradėjus skaityti „Spalvas ir juostas“, netrunki pajusti moralinių pasirinkimų svarbą.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius, Egidijus. *Adamkus*. Vilnius: Tyto alba, 2021.
- Aleksandravičius, Egidijus. *Išblukęs žodynas*. Vilnius: Versus aureus, 2010.
- Aleksandravičius, Egidijus. Kavolis istorikams. In *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sudarė Rita Kavolienė ir Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, 180–193.
- Aleksandravičius, Egidijus. *Kas iškirto varnui akį?* Vilnius: Versus aureus, 2004.
- Aleksandravičius, Egidijus. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1989.
- Applebaum, Anne. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday, 2020.
- Harari, Noah Yuval. *Sapiens: A Brief History of Humankind*. New York: Harper, 2015.
- Kavolis, Vytautas. *Nužemintųjų generacija*. Cleveland: Santara–Šviesa, 1968.
- Krastev, Ivan, and Stephen Holmes. *The Light that Failed: A Reckoning*. Allen Lane, 2019.
- Štromas, Aleksandras. *Politinė sąmonė Lietuvoje*. London: Nida Press, 1980.